

Ter Braak tussen Huizinga en Hermans

Wie Huizinga, Ter Braak en Hermans in één adem noemt, zal vooral voor de ouderen onder ons een herkenbare samenhang oproepen. Ieder van ons, de generatie die onder de schaduw van de Tweede Wereldoorlog ging lezen, maakte een vrijwel natuurlijke afwisseling van generaties mee, waarin Huizinga en Ter Braak de eerste helft van de 20ste eeuw beheersten en Hermans de tweede. Waarin Huizinga het discours van de jaren dertig bepaalde, Ter Braak dat van de eerste decennia na de oorlog en Hermans dat van de rest. Waarin Huizinga het verzet tegen de moderniteit, Ter Braak de doorbraak ervan en Hermans de apotheose belichaamde. Het vreemde is dat deze sterk van elkaar verschillende, elkaar nochtans overlappende en aanvullende auteurs, één ding in de hoogste potentie gemeen hebben: hun authenticiteit. Tegelijk uitte die authenticiteit zich in sterk onderscheiden opvattingen over individualiteit en oorspronkelijkheid. Wat vooral opvalt is, om het Ter Braakiaans te zeggen, de overeenkomst van hun verschillen, of, nog Ter Braakiaanser, zo niet helemaal Bolland, het verschil van hun overeenkomsten.

Huizinga en Ter Braak hoefden zich door de genade van de vroege geboorte niet over Hermans uit te spreken, maar tussen Huizinga en Ter Braak bestond een intense wisseling van gedachten die fundamentele overeenkomsten en verschillen aan de dag bracht. En Hermans heeft zich op onderscheiden momenten zowel over Ter Braak als over Huizinga uitgelaten op een manier die alleen op een persoonlijk engagement terug te voeren valt. De kritiek van Ter Braak op Huizinga zou zo uit de pen van Hermans gevloeid kunnen zijn, de kritiek van Hermans op Ter Braak verschilt alleen in toon van die van Huizinga.

We kennen de kritiek van Ter Braak op Huizinga, onder woorden gebracht in dat prachtige, eenzijdige essay 'Huizinga voor de afgrond'. Ter Braak verweet Huizinga dat hij bang was, bang voor de cultuur, bang voor de verbeelding, bang voor een grondeloos relativisme dat de mens dwingt zich permanent uit te vinden. Nu, dit was precies wat Hermans Ter Braak verweet, dat hij bang was, een onzekere die niet durfde kiezen. En hij kon het weten want hij was zelf, zoals hij schreef, in het vruchtwater van de angst ter wereld gekomen. Hij had met scha en nog meer schande geleerd dat persoonlijke identiteit niet iets is dat men in zichzelf ontdekt, maar iets dat men kiest.

Op 30 december 1951 schreef Hermans aan Pierre Dubois een brief die hij 'geen brief en geen essay over Ter Braak' noemde en die dat toch werd. Hij had net het laatste deel van het *Verzameld werk* van Ter Braak gelezen. 'Ieder nieuw

deel dat ik kreeg,' zo schreef hij, 'maakte mijn weerzin tegen deze profeet van het niet profeteren weer gaande.' Ter Braak had vooral tegen idioten gepolemiseerd. Hij was 'als iemand die b.v. de Thibetanen verwijt dat ze ossenwagens gebruiken hoewel er auto's bestaan, terwijl hij zelf niet weet dat het vliegtuig al lang is uitgevonden.' Wat Hermans vooral stoorde was dat Ter Braak allerlei begrippen en termen over alles en nog wat uitsmeerde zodat ze op den duur helemaal niets meer betekenden.

'Veel van wat hij als "christendom" ontmaskert, bestond allang vóór het christendom. Hij wil amoreel zijn, ontmaskert b.v. "hoge gedesinteresseerdheid" als "laag eigenbelang" en heeft dan veel plezier dat hij iets "hoogs" omlaag heeft gehaald; dat plezier, die honende toon bewijzen intussen dat hij *au fond* wel aan "hoger" en "lager" gelooft, want anders zou er niet de minste aanleiding zijn voor plezier of hoon. Hij wil op voorbeeld van Nietzsche aldoor maar de psycholoog spelen, zonder dat hij eigenlijk precies weet wat psychologie is. Hij polemiseert behalve tegen idioten, ook vooral tegen idioterieën die hij eerst zelf heeft verzonnen. Zijn grote essays geven de indruk van een bijziend iemand die op een vluchtheuvel met zijn arm staat te zwaaien terwijl er helemaal geen autobus aankomt.'

De brief gaat nog een paar kantjes door want als Hermans aan het razen was dan was hij niet snel uitgeraasd: Ter Braak was 'een steriele burgerman', die bang was voor Marlène Dietrich, zijn *Verzameld werk* was 'een deprimerend monument van Nederlandse kameleoneske zwetszucht,' enzovoort, enzovoort. Opmerkelijk is dat die kritiek als twee druppels water lijkt op de kritiek die Huizinga op Ter Braak had en die hij in een lange brief aan Ter Braak naar aanleiding van diens *Politicus zonder partij* op 1 augustus 1935 onder woorden bracht. Ook hier de gedachte dat Ter Braak wel tegen de grammatica ten strijde trok, maar die toch hanteerde, wel tegen de geest fulmineerde en er toch niet zonder kon, de goegemeente probeerde te choqueren door met zijn vingers eten, maar 's avonds thuis toch netjes bestek gebruikte. 'Uw gehele verloochening van het weten, uw omkering van "hoger" en "lager", uw "immoralisme" blijf ik, houd het mij ten goede, goedkoop vinden, met hoeveel talent ge haar voordraagt.'

Hermans las Huizinga met bewondering en hij schreef over hem met bewondering. In zijn essay 'Kan de tijd tekens geven?', noemt hij Huizinga 'een

wonder van wetenschappelijk denken' en 'een goed stylist'. Hij vindt dat Huizinga met recht voor een Nobelprijs in aanmerking had kunnen komen en prijst *Herfsttij der Middeleeuwen* en *Homo ludens*, werken die alom in het buitenland verkrijgbaar waren, ook in goedkopere uitgaven. 'Dit alles zonder stuntwerk voor de televisie en zonder dat Huizinga ooit de goedkeuring van Menno ter Braak of Professor Gomperts heeft kunnen wegdragen.' En Ter Braak zei hij te verafschuwen. Ter Braak stond voor alles wat tweedehands was en afgelegd, de peetvader van een generatie van kleine boekjes en nog kleinere ideeën.

Helemaal waar is dit overigens niet. Hermans bewonderde Huizinga, zeker, maar toch vooral om zijn succes en niet omdat hij zo gecharmeerd was van zijn opvattingen. Hermans las *Herfsttij der Middeleeuwen* in de herfst van 1941 en we weten precies wat hem in het boek aansprak omdat hij daar een aantekening van maakte. Het betrof een citaat van Odo van Cluny: 'De schoonheid des lichaams bestaat alleen in de huid. Want als de mensen zagen wat onder de huid is, zoals de lynx in Boeotië gezegd wordt het inwendige te zien, zouden zij walgen van het zien der vrouwen. Die bevalligheid bestaat in slijm en bloed, in vocht en gal. Als toch iemand bedenkt, wat er in de neusgaten, en wat er in de keel en wat er in de buik verborgen is, zal hij steeds vuil vinden. En als wij zelfs niet met de vingertoppen slijm of drek kunnen aanraken, hoe kunnen wij dan begeren, de drekbuidel zelf te omhelzen?' Motief van Johannes Chrysostomus over de vrouwen en de schoonheid (Opera ed. B. de Montfaucon, Paris, t. XII, p. 523) Hermans las Huizinga met de ogen van Céline.

En in diezelfde tijd bewonderde hij Ter Braak. Het bewijs daarvoor ligt in een notitieboekje dat hij in de oorlog begon en waarin hij ook zijn lectuur van Huizinga boekstaafde. Er staat een lijstje in van boeken die hem het meest getroffen hebben dan wel 'openbaringen waren'. Schopenhauer, Nietzsche, Slauerhoff en Corbière staan op de eerste vier plaatsen. Du Perron neemt een vererende vijfde plaats in, boven Douwes Dekker en Heine. En op de zeventiende plaats staat Ter Braak, met *Hampton Court*. Vanaf januari 1941 noteert Hermans stelselmatig alle boeken die hij leest. Daaronder zitten niet minder dan negentien titels van Du Perron, vijf van Ter Braak en twee jaargangen van *Forum*. Meer Du Perron dan Ter Braak en in een zee van Franse, Engelse, Duitse en Spaanse literatuur op zich weinig opvallend. Maar er spreekt duidelijk affiniteit uit.

Wat is het dan dat deze elkaar bekritiserende auteurs bindt? Het is dat ze in wat ze deden alleen zichzelf waren, niet iets anders, geen lid van een club of

beoefenaar van een beroep, geen onderdeel van een beweging of vertegenwoordiger van een belang. Wie de dromerige in zichzelf gekeerde toon van het werk van Huizinga kent, realiseert zich dat hij, al zijn afhankelijkheid aan collectieven als de historische beroepsgroep, de universiteit en het vaderland ten spijt, een verschijnsel was dat uit het niets kwam en in het niets terugkeerde, geen leermeesters had en geen leerlingen naliet, met een oeuvre dat vele genres omvat maar in geen enkele categorie past. En hoewel het werk van Ter Braak en Hermans veel gemakkelijker te rubriceren valt, zijn zij al helemaal niet bij een collectief onder te brengen. Ter Braak hooguit bij een paar vrienden en zelfs die meende Hermans zich niet te kunnen veroorloven.

Vanuit deze optiek bezien is het aardig dat de humor die Ter Braak en Hermans in het werk van Huizinga misten er nu juist zo kenmerkend voor is, terwijl de lach waar zij zelf zo prat op gingen toch eigenlijk een loodzware ernst verhulde. Voor Ter Braak was humor iets dat je als ernst moest ontmaskeren, voor Hermans was lachen niet anders dan een soort braakbeweging. Als Huizinga Ter Braak verwijt dat zijn vriend-vijand these die van Hitler's kroonjurist Carl Schmitt naar de kroon steekt, en hem vraagt: 'Wat heeft u weerhouden een vurig nazi te worden?' voegt hij daaraan toe: 'Lach nu eens even...' En als Ter Braak om zichzelf glimlacht als hij zijn eigen jaloezie op Gide als ressentiment herkent, brult Hermans hem toe: 'Wat valt daar godverdomme om te lachen?'

Het sterkst gaat de authenticiteit van deze drie schrijvers uiteen waar ze hun oorspronkelijkheid onder woorden brengen. Voor Huizinga was oorspronkelijkheid een sterk overschatte categorie waar de romantiek ons mee had opgescheept. 'Wij zijn altijd teveel uit op persoonlijke oorspronkelijkheid,' schreef hij in zijn 'Kleine samenspraak over de thema's der Romantiek'. En in zijn eerste Leidse oratie, die over 'historische levensidealen', zei hij: 'Niet in de verzaking der cultuur, maar in die van het eigen ik ligt de bevrijding.' Ter Braak zocht in de oorspronkelijkheid lange tijd het criterium bij uitstek voor wat kunst was, het volkomen samenvallen van de vorm met de vent. 'Ik zoek de memoires op,' schreef hij in een beroemde passage in *Politicus zonder partij*, 'omdat ik de spijsvertering der ideeën wil zien onder de schijnsolide, glanzende opperhuid van het werk, omdat het werk altijd meer verbergt dan het onthult, wanneer men het neemt als werk en niet als masker. Ik geef daarom de voorkeur aan boeken, die de sporen van het onvolledige en aanvankelijke durven dragen, en aan schrijvers, die zich sterk genoeg voelen om de schijn van harmonie en objectiviteit opzettelijk te vermijden.'

Voor Hermans was het verschil tussen vorm of vent een schijnonderscheid. Literatuur was goed of slecht en slechte literatuur onbelangrijk of onoorspronkelijk. Niet-oorspronkelijke literatuur was zoiets als ‘een glas verschaald spuitwater’. De vent die Ter Braak zo hartstochtelijk zocht bestond helemaal niet. ‘De persoonlijkheid van de kunstenaar is altijd een bloemlezing.’ Een mens en zeker een kunstenaar was zo gelaagd en veelvormig dat wie zoiets als een ego wilde uitbeelden, altijd een keus maakte. ‘Daarom is het zoeken naar een ego het grijpen met één hand in een zak graan.’

Wie het over de grote drie van de Nederlandse letteren heeft zou daar halverwege de 21ste eeuw wel eens andere namen mee kunnen associëren dan aan het begin van die eeuw. Mij zou het in ieder geval niet verbazen als er over veertig jaar van de drie namen die al decennia als een bidmolen herhaald worden er maar eentje *namhaft* gebleven is, Willem Frederik Hermans, en dat de inmiddels verbleekte reputaties van Reve en Mulisch ingeruild zullen zijn voor de oudere renommee van Huizinga en Ter Braak. Dat zou in ieder geval het voordeel hebben dat de ban van de roman verbroken werd en de geschiedenis en de essayistiek weer wezenlijk onderdeel van de letteren uitmaakten.

Willem Otterspeer, Leiden 30 mei 2014